
Розділ 3

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ МИСТЕЦТВ

Part 3

THEORY AND HISTORY OF ARTS

■ <https://doi.org/10.31516/2410-5325.063.19>

УДК 780.616.432.082.2.071.1Бетховен(045)

О. Г. Рощенко, доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри історії та теорії музики, Харківська державна академія культури, м. Харків
elena.roshenko@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-6048-6335>

ПРОТИРІЧЧЯ «НЕЛЕГКОЇ» ДОЛІ «LEICHTE SONATEN» (ОР. 49) В ІСТОРІЇ БЕТХОВЕНОЗНАВСТВА

Фортепіанні сонати Л. ван Бетховена оп. 49 (№№ 19, 20), що набули авторського визначення «Leichte», традиційно перебувають на маргінесі бетховенознавства, не зазнавши проблемного аналізу. Варіативність тлумачення історико-хронологічного виникнення оп. 49 (від 1883 до 1890 рр.), неоднозначність жанрово-стильової природи «Leichte Sonaten» зумовлені парадоксальною подвійністю їх буття в складі 32 фортепіанних сонат композитора. Написані на ранньому етапі творчого спадку Бетховена, вони опинилися серед сонат центрального періоду його творчості, не відповідаючи властивому йому загалом стилю. Комплекс невизначених аспектів, пов'язаний з «Leichte Sonaten» композитора, сприяв наданню оп. 49 статусу самостійної історико-теоретичної проблеми в структурі сучасного бетховенознавства.

Ключові слова: «*Leichte Sonaten*», бетховенознавство, авторське жанрове визначення, *opus*, періодизація, фортепіанно-сонатний спадок.

Е. Г. Рощенко, доктор искусствоведения, профессор, заведующая кафедрой истории и теории музыки, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ПРОТИВОРЕЧІЯ «НЕЛЕГКОЇ» СУДЬБИ «LEICHTE SONATEN» (ОР. 49) В ІСТОРІЇ БЕТХОВЕНОВЕДЕННЯ

Фортепианные сонаты Л. ван Бетховена оп. 49 (№№ 19, 20), обретшие авторское определение «Leichte», имеют маргинальное значение в структуре бетховеноведения, не найдя проблемного анализа. Вариативность трактовки историко-хронологического возникновения оп. 49 (от 1883 до 1890 гг.), неоднозначность жанрово-стилевой природы «Leichte Sonaten» обусловлены парадоксальной двойственностью их бытия в составе 32 фортепианных сонат композитора. Написанные на раннем этапе творческого наследия Бетховена, они оказались среди сонат центрального

периода его творчества, не соответствующий свойственному ему в целом стилю. Комплекс неопределенных аспектов, связанный с «Leichte Sonaten» композитора, способствовал сообщению оп. 49 статуса самостоятельной историко-теоретической проблемы в структуре современного бетховеноведения.

Ключевые слова: «Leichte Sonaten», бетховеноведение, авторское жанровое определение, *opus*, периодизация, фортепианно-сонатное наследие.

O. H. Roshchenko, Doctor of Art Criticism, Professor, HoD of History and Theory of Music, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

CONTRADICTIONS OF THE FATE OF «LEICHTE SONATEN» (OP. 49) IN THE HISTORY OF BEETHOVEN STUDIES

The aim of the article is to identify the historical and chronological controversies surrounding Beethoven's "Leichte Sonaten" (op 49).

Research Methodology is based on the historical and chronological method of the analysis of models of the classical and modern Beethoven Studies, conditioned by the task of identifying the contradictions concerning the functioning of "Leichte Sonaten" in the structure of 32 piano sonatas by L. van Beethoven in science terms.

Results. The author provides evidence for defining the contradictions in establishing the chronology and historical conditions of the emergence of Beethoven's "Leichte Sonaten" (op 49), inherent in Beethoven Studies; the reasons for their marginalization in the structure of Beethoven Studies; giving the status of an entire historical and theoretical issue in the structure of modern Beethoven Studies to op. 49.

Novelty. An attempt is made at identifying the contradictions surrounding "Leichte Sonaten" (op 49) in classical and modern musicology, finding out the reasons for their marginalization in the structure of the Beethoven Studies; giving the status of an entire historical and theoretical issue in the context of Beethoven Studies to op. 49.

The practical significance is conditioned by the need of introducing the materials in this article to the structure of the training course on "History of World Music". The findings can be applied in new developments of historical and theoretical study of the Beethoven's Op. 49 as an entire historical and theoretical issue in the context of Beethoven Studies.

Keywords: "Leichte Sonaten", Beethoven Studies, author's genre name, *opus*, periodization, piano and sonata legacy.

Постановка проблеми. Дві фортепіанні сонати Л. ван Бетховена оп. 49, що набули авторського визначення «Leichte» (тобто «Легкі»), мають зовсім «нелегку» долю в історії як наукової, так і мистецької бетховеніани. Для дослідників «Легкі сонати», на відміну від інших взірців жанру, традиційно перебувають на маргінесі бетховенознавства, у якому здебільшого функціонують як згадки, своєрідний контекст

визнаних бетховенських художніх звершень, не зазнавши проблемного аналізу. Щодо виконавської практики, то «Легкі сонати» композитора частіше тлумачаться не стільки як концертні твори (а саме до цього різновиду сонати тяжів композитор), скільки як такі, що призначені для салонного або (згідно з Н. Ніколаєвою) «жіночого виконавства», яке на межі XVIII–XIX ст. мало другорядне значення. На сучасному етапі розвитку фортепіанної виконавської культури «Легкі» сонати внаслідок властивих їм лаконізму форми, «прозорості» фактури набули навчально-дедуктивної функції, долучилися до репертуару піаністів-початківців. Виконавська практика, пов'язана із сонатами Л. ван Бетховена №№ 19 і 20, дещо порушує універсальність спостереження В. Конен, згідно з якою, фортепіанні сонати останнього представника історії віденської фортепіанної школи не є «сферою навчального музикування», оскільки постають як «бажані номери концертних програм». Винятком у виконавській долі «Легких» сонат є дійсно титанічні, а тому й достатньо рідкісні, творчі спроби цілісного виконання впродовж кількох KlavierAbend, розосереджених у концертному сезоні, циклу «Усі 32 фортепіанні сонати Л. ван Бетховена», необхідною структурною одиницею якого є й ор. 49, утворена двома «Легкими сонатами». Серед таких величких творчо-виконавських задумів, що набули гідного втілення, слід згадати творчі подвиги Артура Шнабеля (1930 р.), Клаудіо Аррау, Марії Юдіної, котра називала 32 сонати Л. ван Бетховена «Новим заповітом «фортепіанної музики»», професора Харківського інституту мистецтв імені І. П. Котляревського М. О. Єщенко, Д. Баренбойма. Серед виконання 32 сонат Л. ван Бетховена як цілісного утворення, що відбулося у 2000 рр., відзначимо цикл концертів Т. Аліханова (2004). За запропонованим піаністом П. Лаулом планом «Leichte Sonaten» (ор. 49) були вміщені між 8 й 21 сонатами в другий із семи фортепіанних вечорів, що відбулися протягом концертного сезону (з 12 січня по 27 грудня 2015 р.). Зазначимо: розміщення «Leichte Sonaten» (ор. 49) у структурі концертних вечорів циклу, запропоноване П. Лаулом, дозволяє сформулювати такі висновки. По-перше, піаніст розміщує «Легкі сонати» на межі раннього й початкового етапів центрального періоду, що суголосне рокам публікації ор. 49; по-друге, слід відзначити виникнення двох своєрідних «понад-циклів», один з яких утворений «тріадою» з послідовності 19, 20 й 21 сонат, інший – «тетралогією» 8, 19, 20, 21 сонат. Якщо в сонатній «тріаді» «Leichte Sonaten» як «малі» взірці жанру передують сонати № 21 ор. 53 («Аврора»), яка належить до «великих» сонат композитора, то в умовній «тетралогічній» концепції «Легкі сонати» утворюють мініатюрні центральні «частини», оточені двома монументальними «великими» сонатами.

Поруч із відвертою декларацією змісту та призначення фортепіанних творів, яким, насправді, не без іронії композитор надав авторське жанрове визначення «Leicthe Sonaten», стосовно оп. 49 виникає немало згадок, варіативних історико-хронологічних тлумачень та суперечностей, розв'язати які на сучасному етапі розвитку бетховенознавства у зв'язку з недостатністю архівних даних можливо лише частково. Ускладнює вивчення «Легких сонат» Л. ван Бетховена властива їм неоднозначність жанрово-стильової природи, яка корегується авторським визначенням «Leicthe». Однак, оскільки одним із наукових завдань сучасного бетховенознавства є виявлення тих проблемних ситуацій (до яких належить і історико-хронологічна), що потребують якщо не остаточного визначення, то принаймні окреслення, звернення до бетховенського opus'у 49 цілком доречно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова бетховеніана має розвинену історію – понад двісті років. У структурі бетховенознавства праці, присвячені вивченню форми та змісту фортепіанних сонат композитора, посідають найпочесніше й найпомітніше місце, набувши значення наскрізної дослідницької теми. У музикознавчій літературі розглядають фортепіанні сонати, що репрезентують «три стилі» композитора, – ранній, середній (див. працю Л. Мазеля) та пізній (праці Г. Єрмакової, Вл. Протопопова, Ю. Тюліна, Юй Ле). Дослідники віднайшли як загальні закономірності розвитку бетховенського стилю, відбиті у фортепіанних сонатах композитора, так і специфічні ознаки, що вирізняють окремі opus'и бетховенського макроциклічного творіння. Бетховенські фортепіанні сонати набули проблемно-аналітичного вивчення, тому зумовлюють визначення своєрідності виявлення стильових особливостей бетховенського стилю. У праці Ю. Холопова «Поняття модуляції у зв'язку із проблемою співвідношення модуляції та формотворення у Бетховена» як приклади «градації поступовості руху від висхідного устрою» постають I частина 1, I частина 3, I частина 6, Adagio 11 фортепіанних сонат.

Виняток серед багатомірної й фундаментально дослідженого фортепіанно-сонатного спадку Л. ван Бетховена – opus 49, два номери якого (19 і 20) визначені композитором як «Leicthe Sonates». Навіть згадки про обидві «Легкі Сонати» в контексті загального бетховенознавства мають виключно епізодичне значення. Свідченням цього є, наприклад, дослідження фортепіанних сонат Бетховена, здійснене Н. С. Ніколаєвою. Показово: згадки про «Leicthe Sonates» відсутні в монографічному дослідженні К.-Х. Келера, яке ґрунтується на вивченні «розмовних зошитів Бетховена». Це означає, що відомий біограф Л. ван Бетховена не знайшов серед автографів композитора

жодних авторських посилань на означені твори. Відсутність авторських посилань у відомих нині архівних матеріалах, передусім у так званих «розмовних зошитах», на сонати ор. 49 може бути об'єктивним підтвердженням належності творів до раннього періоду творчості композитора, коли композитор ще не страждав на страшне захворювання й не відчував потреби фіксувати думки в письмовому вигляді. Водночас відсутність авторських посилань на ор. 49 на пізніших етапах творчості опосередковано свідчить про певну неувагу як композитора, так і його оточення до фортепіанних сонат, що дістали авторську назву «Leicthe».

Парадоксальність художнього буття сонат №№ 19 і 20, які доповнюють авторське визначення «Leicthe», зумовлене властивою їм подвійністю: написані на ранньому етапі творчого спадку Бетховена, вони опинилися серед сонат, які репрезентують центральний період його творчості. Саме тому їх досліджено недостатньо ґрунтовно, хоча саме з ними пов'язані й досі не розв'язані питання історично-хронологічного та жанрово-стильового спрямувань. «Легких сонат» у зв'язку із властивою їм стильовою та стилістичною нетиповістю не належать до сфери наукових інтересів дослідників, праці яких репрезентують класичне музикознавство (як, наприклад, Л. А. Мазель, котрий вивчав тематизм і форми у творах Л. ван Бетховена раннього й середнього періодів творчості). Історико-хронологічна неоднозначність, властива «Легким сонатам», посилюється відсутністю в бетховенознавстві єдиного погляду щодо часу їх створення.

Своєрідним поясненням дослідницької неуважності до «Легких сонат» композитора, що стала своєрідною традицією, є характерне для історії бетховенознавства поверхове ставлення до творів композитора раннього, передусім боннського, періоду творчості, зумовлене ще В. Ленцем. Один із найперших дослідників творчості Л. ван Бетховена висловив думку, згідно з якою особливість першого періоду творчості Бетховена «полягає в тому, що музика намагається вирішити технічне завдання, не тяжіючи обов'язково до ідейного змісту, втілення будь-якої поетичної ідеї» (Галь, 1932, с. 61). Розвінчана Г. Галем на початку ХХ ст. традиція оцінки стилю «молодого Бетховена» як меншовартісного певною мірою простежується й у новітньому бетховенознавстві.

На думку В. Дж. Конен, «будь-яка бетховенська соната – окрема проблема для теоретика, який аналізує структуру музичних творів». Однією з проблем, до речі, досі не вирішеною історико-теоретичним музикознавством, є 19 і 20 фортепіанні сонати Бетховена. Інформація про них у розвідках музикознавців неґрунтовна та епізодична. Традиційним стало ігнорувати «Легкі сонати» під час наскрізного вивчення фортепіанно-сонатного спадку композитора.

Своєрідним винятком у цьому разі є проблемна стаття Н. Зубаревої та Г. Галлямової «Подієва структура сонатного типу (досвід вивчення специфіки на прикладі 1-х частин)» (2005). Автори розвідки розглядають візуалізацію часових пропорцій і структурну підпорядкованість елементів сонатного формотворення, аналізуючи перші частини «Легких» сонат та надаючи графічні схеми «подієвої щільності» бетховенського формотворення. Але сучасні дослідники не мали на меті розкрити історико-хронологічний зміст творів як проблемну ситуацію, що склалася стосовно сонат «Легких» ор. 49.

Мета статті — визначити історико-хронологічні суперечності, які стосуються «Leichte Sonaten» (ор. 49) Л. ван Бетховена.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існують зовнішні та внутрішні (приховані) фактори, що впливають на перебіг історії мистецтва, створення й оприлюднення митецьких творів. Розглянемо історію друку «Легких сонат». Публікації цього твору, яка певною мірою була випадковою, посприям брат Л. ван Бетховена – Карл, котрий у кризовий період творчості композитора (епоха «Гейлігенштадського заповіту» на початку ХІХ ст.) запропонував видавцеві написані раніше твори, не вважаючи за доцільне зважати на думку їх автора (Альшванг, 1977, с. 115). Відомо, що Карл, якому композитор доручив виконувати обов'язки свого секретаря, у листі від 23 листопада 1802 р. до видавця Андре з Оффенбаха згадував про «дві маленькі легкі двочастинні сонати <...>» (Альшванг, 1977, с. 122). Ця згадка, певно, й зумовила їх публікацію. Можливо, що певною мірою лист Карла сприяв набуттю ними нині загальноприйнятої назви «Leichte Sonaten». Видання сонат під номерами 19 і 20 заповнило «паузу» в хронологічній послідовності випуску бетховенських сонат, зумовлену кризовим станом, у якому на той час перебував композитор. Відомо, що вихід друком «Легких сонат» спричинив небувалий захват шанувальників композитора й видавців: «стомлені» постійним ускладненням музичної мови фортепіанної творчості Бетховена, сучасники, котрі раніше вбачали у своєму кумирові «нового Моцарта», вітали в його нещодавно виданих творах прояв тієї «легкості», яку традиційно приписували «сонячному юнакові».

Одним із завдань вивчення проблеми функціонування «Leichte Sonaten» у складі фортепіанного циклу Л. ван Бетховена з 32 сонат з історико-хронологічних позицій є визначення належності до певного періоду та років створення. Згідно з класичною періодизацією, перше «коло» з 14 фортепіанних сонат розпочинають три сонати ор. 2, присвячені Й. Гайднові (1795), а завершують сонати ор. 27 № 1 і 2 (1801): «Місячна» (№ 14) — кульмінація фортепіанно-сонатної творчості композитора першого віденського періоду. У центральний віденський

період, однією з кульмінацій якого є «Appassionata» (ор. 57, № 23, 1804–1805), написані сонати ор. 21 (№ 15 – «Пасторальна», 1801) – ор. 81 (№ 26, 1809–1810). Пізній стиль фортепіанної творчості композитора репрезентують сонати №№ 27 (ор. 90, 1814) – 32 (ор. 111, 1821). У виданнях 32 фортепіанних сонат Л. ван Бетховена «Легкі сонати» (№№ 19, 20; g-moll і G-dur, ор. 49) поміщені між сонатами ор. 31 (№№ 16, 17, 18), що належать до початку центрального періоду творчості композитора (завершені 1803 р., після подолання першої творчої кризи), і сонатою ор. 53 (№ 21), відомою як «Аврора» (створена 1803 – 1804 рр.).

Розміщення «Легких сонат» між 18 і 21 сонатами відповідає не хронології написання (у такому випадку вони мали би бути написані не раніше 1803 р., коли було завершено 18 сонату, і не пізніше 1804 р., ознаменованого завершенням 21 сонати), а часу надрукування (згадаймо лист брата Бетховена Карла від 1802 р., адресований нотовидавцеві). Сонатам №№ 19 і 20 належить унікальна роль у структурі 32 фортепіанних сонат Л. ван Бетховена – «цього літопису духовного життя» композитора, за висловом Ю. Кремльова (Кремльов, 1970, с. 4), що спостерігається в межах історико-хронологічного, стильового, виконавського призначення. «Легкі сонати» – єдиний opus, долучений до світу бетховенських фортепіанних сонат поза хронологічною послідовністю.

Розглянемо відому інформацію щодо створення Л. ван Бетховеном «Leichte Sonates», сповнену протиріч. Згідно з Н. Николаєвою, «Легкі сонати» композитор завершив 1790 р. («дві сонати ор. 49, g-moll і G-dur створені в 1790 р.» (Николаєва, 1967, с. 293)). Отже, «Leichte Sonates» написав двадцятирічний автор, тому вони належать до боннського періоду його творчості, що розпочався 1783 р. Однак, Н. Фішман (1973, Т. 1, с. 454) зазначає, що робота Л. ван Бетховена над «Легкими сонатами» розпочалася в 1795–1796 рр. і завершилася 1798 р. У такому випадку «Leichte Sonates» написав двадцятип'ятирічний композитор на початку раннього віденського періоду творчості. Натомість Л. Кіріліна зауважує, що паралельно з різномірною «першою групою сонат», до яких належать №№ з 1 по 11 (створені між 1793 – 1800 рр.), яку утворюють «великі сонати» (ор. 2, 7, 10), створено «витончені мініатюри» (ор. 49), спрямовані на «дівоче або дамське виконання»: не конкретизуючи написання «Leichte Sonates», дослідниця поширює їх написання на 8 років (з 1793 до 1800 рр.). Отже, невизначеність щодо виникнення сонат ор. 49 призводить до того, що їх створення «розтягується» на десятиріччя – з 1890 до 1800 рр. Якщо брати до уваги швидкість властивої композиторові жанрово-стильової еволюції, зокрема в ранній період його творчості, це – гігантський розрив, який представляють різні етапи еволюції творчого методу Бетховена.

Аналіз особливостей жанрово-стильової еволюції, властивої композиторському методі Л. ван Бетховена, засвідчує, що десятирічний етап у творчості композитора має надзвичайно важливе значення. Згідно з Н. Ніколаєвою, «періодизація сонат ускладнена тим, що Бетховен у цій сфері творчості нібито випереджає сам себе, «ривком завойовуючи <...> вершини», подібні, наприклад, до «Патетичної» (Николаева, 1967, с. 269). Саме «ривкоподібна» еволюція бетховенського стилю зумовлює важливість визначення належності «Легких сонат» композитора до конкретного етапу раннього періоду його творчості – боннського або ранньовіденського. Адже, якщо «Легкі сонати» створені в межах добоннського етапу творчої еволюції Бетховена, то їх, на думку Н. Ніколаєвої, слід долучити до «старого стилю» в розвитку музичного мистецтва кінця XVIII ст., відмова від якого здійснювалася поступово (Николаева, 1967, с. 267). Але, якщо їх створення відбувалося паралельно з роботою над сонатами ор. 2, то сонати «Легкі» є «сучасницями» «першого стильового зсуву», відбитого в «ранніх віденських сонатах». Саме в них відбувся той «перший якісний стрибок <...>, який ознаменував ранній віденський період у сонатній творчості композитора» (там само). Якщо зважати на думку Л. Кіріліної, згідно з якою сонати «Легкі» виникають поруч із сонатами ор. 2, то на них поширюється концепція того «першого якісного стрибка», про який ідеться в розвідці дослідниці. Але, якщо «Легкі» сонати написано під час боннського етапу, вони належать до тих творів, які готували виконаний композитором «перший якісний стрибок».

Визначаючи дату створення «Leichte Sonates», доцільно звернути увагу на такий історичний факт. Першим твором, який Л. ван Бетховен визначив «opus», стали Три фортепіанні trio ор. 1, створені в 1795 р. «Leichte Sonates» g-moll і G-dur набули статусу опусованого твору лише в процесі розміщення серед фортепіанних сонат Бетховена другого віденського періоду, тобто протягом 1803–1804 рр. Відсутність авторського opus'у під час написання «Легких сонат» свідчить, що вони виникли до 1795 р., тобто в довіденський (боннський) період, а також про своєрідну відчуженість «Легких сонат» від означених композитором як гідних визнання та друку творів через їх долучення до тих сонат, які він сам мав намір публікувати. Однак вони стали умовним центром величного сонатного макроциклу.

Розгляд специфіки функціонування «Leichte Sonaten» у контексті 32 сонат Бетховена актуалізує проблему тлумачення фортепіанно-сонатного спадку композитора як циклу, сформованого в бетховенознавстві. Згідно з Л. Кириліною, «Бетховен ніколи не вважав свої 32

сонати для фортепіано єдиним циклом. Однак у нашому сприйнятті їх внутрішня цілісність безперечна» (2004 р.). На думку науковиці, у фортепіанних сонатах композитора відображено тривалий шлях майстра «від юнацьких спроб «штурмувати небеса» <...> до містичного злиття з Богом і Космосом у заключній частині останньої сонати». Позиція позациклічного тлумачення бетховенських 32 фортепіанних сонат, викладена сучасною дослідницею, суперечить концепції представників класичного музикознавства, згідно з якою 32 фортепіанні сонати Л. ван Бетховена є саме циклом (див. працю Н. Ніколаєвої про фортепіанні сонати Бетховена). Серед аргументів щодо позациклічного тлумачення 32 фортепіанних сонат композитора найважливішого значення набуває «випадкове» розміщення сонат ор. 49 у сонатному контексті.

Положення Н. Ніколаєвої, що стосуються «Легких сонат», суперечать науковій концепції дослідниці. «Цикл з 32 сонат охоплює період з 1796 по 1822 рік <...>» (Николаева, 1967, с. 268). Це означає, що співвіднесення «Легких сонат» з 1790 рр. засвідчує їх цілковите усунення з циклу 32 фортепіанних бетховенських сонат, робота над яким розпочалася в 1796 р. Таким чином, руйнується наукова концепція тлумачення 32 сонат композитора як «літопису духовного життя Бетховена», згідно з Ю. Кремльовим (1953, с. 4), в основі якого має бути принцип хронологічної послідовності.

Висновки. Унікальність «Легких сонат» ор. 49 (№№ 19, 20) Л. ван Бетховена в контексті фортепіанно-сонатного спадку композитора зумовлена невизначеністю їх історико-хронологічного виникнення, «випадковістю» розміщення в складі 32 сонат, що відбулося без волі автора, нетиповістю жанрово-стильових ознак у контексті сонатної творчості.

Перспективи подальших досліджень. Поширення дослідницької уваги на фортепіанні сонати Бетховена №№ 19 і 20 передбачає розгляд цих творів з жанрово-стильових позицій, що сприятиме визначенню їх історико-хронологічного місця в контексті спадку композитора.

Список посилань

- Альшванг, А. (1977). *Людвиг ван Бетховен. Очерк жизни и творчества*. Москва: Музыка.
- Галь, Г. (1932). Особенности стиля молодого Бетховена. *Проблемы бетховенского стиля: сборник статей* (с. 61–126). Москва: Государственное музыкальное издательство.
- Зубарева, Н. і Галлямова, Г. (2005). Подієва структура сонатного типу (до-свід вивчення специфіки на прикладі 1-х частин). *Вестник СНО ПГИИК*, 1. Взято из <http://enbezed.kulichin.ru/artic/2005-2006>.

- Кёлер, К.-Х. (1983). «... прожить тысячу жизней!». По страницам разговорных тетрадей Бетховена. Москва: Музыка.
- Конен, В. Дж. (1981). *История зарубежной музыки*, 3. Москва: Музыка.
- Кремлев, Ю. (1970). *Фортепианные сонаты Бетховена*. Москва: Советский композитор.
- Кириллина, Л. В. (2004). Фортепианные сонаты Бетховена. *Буклет к циклу концертов Т. А. Алиханова*. Московская консерватория, 2004.
- Єрмакова, Г. О. (1973). *Пізнi фортепіанні сонати Бетховена (принципи втілення конфлікту)*. Київ: Музична Україна.
- Мазель, Л. (1971). Заметки о тематизме и форме в произведениях Бетховена раннего и среднего периодов творчества. *Бетховен: сборник статей*, 1, 36–160. Москва: Музыка.
- Николаева, Н. (1967). Фортепианные сонаты. *Музыка Французской революции XVIII века. Бетховен* (с. 266–329). Москва: Музыка.
- Протопопов, Вл. (1971). Сонатная форма в поздних произведениях Бетховена. *Бетховен: сборник статей*, 1, 161–250. Москва: Музыка.
- Тюлин, Ю. (1971). О произведениях Бетховена последнего периода. Цепляемость музыкального материала. *Бетховен: сборник статей*, 1, 251–332. Москва: Музыка.
- Фишман, Н. (1973). Бетховен. *Музыкальная энциклопедия* (Т. 1, с. 445–459). Москва: Советская энциклопедия.
- Холопов, Ю. (1971). Понятие модуляции в связи с проблемой соотношения модуляции и формообразования у Бетховена. *Бетховен: сборник статей*, 1, 333–369. Москва: Музыка.
- Юй Ле. (2018). *Феномен останніх сонат Л. Бетховена, Ф. Шопена, Ч. Айвза, О. Скрябіна в інтерпретації стилєвих етапів композиторської творчості (Автореф. дис. ... канд. мистецтвознав.: спец. 17.00.03 – муз. мистецтво)*. Одеська державна музична академія імені А. В. Нежданової. Одеса.

References

- Allschwang, A. (1977). *Ludwig van Beethoven. Sketch of life and work*. Moscow: Music. [In Russian].
- Gal, G. (1932). *Features of the style of young Beethoven. Issues of the Beethoven style: a collection of articles* (p. 61-126). Moscow: State Music Publishing House. [In Russian].
- Zubareva, N. and Gallyamova, G. (2005). Effect of sonat type structure (experience of studying specificity drawing on the example of 1 parts). *Bulletin of the Perm State Institute Of Culture*, 1. Retrieved from <http://enbedded.kulichin.ru/artic/2005-2006>. [In Russian].
- Köhler, K.-H. (1983). “... live a thousand lives!”. *Through the pages of Beethoven's conversational notebooks*. Moscow: Music. [In Russian].
- Konen, V. J. (1981). *History of foreign music*. Issue 3. Moscow: Music. 534 s. [In Russian].

-
- Kremlev, Y. (1970). *Beethoven's Piano Sonatas*. Moscow: Soviet composer. 270 s. [In Russian].
- Kirillina L. V. Beethoven's Piano Sonatas. *Booklet to the cycle of concerts T. A. Alikhanov*. Moscow Conservatory, 2004. [In Russian].
- Yermakova, G. A. (1973). *Late piano sonatas of Beethoven (the principles of the embodiment of the conflict)*. Kyiv: Music Ukraine. [In Ukrainian].
- Mazel, L. (1971). Sketchbook of thematic and form in the works of Beethoven of the early and middle periods of creativity. *Beethoven: a collection of articles*, 1, 36–160. Moscow: Music. [In Russian].
- Nikolayev, N. (1967). Piano Sonatas. *Music of the French Revolution of the 18th Century Revolution. Beethoven* (pp. 266–329). Moscow: Music. [In Russian].
- Protopopov, V. I. (1971). *Sonata form in the late works of Beethoven. Beethoven: a collection of articles*, 1, 161-250. Moscow: Music. [In Russian].
- Tyulin, Y. (1971). On the works of Beethoven last period. *Clutching musical material. Beethoven: a collection of articles*, 1, 251–332. Moscow: Music. [In Russian].
- Fishman, N. (1973). *Beethoven. Musical Encyclopedia* (Vol. 1, pp. 445–459. Moscow: Soviet Encyclopedia. [In Russian].
- Kholopov, Y. (1971). The concept of modulation in connection with the problem of the ratio of modulation and shaping in Beethoven. *Beethoven: a collection of articles*, 1, 333–369. Moscow: Music. [In Russian].

Надійшла до редколегії 13.02.2019 р.